

Бураханова Қ.С.,
Канленова Б.Н.

**Профессор С. Аманжолов
мұрасының маңызы мен
өзектілігі**

Burahanova K.S.,
Kanlenova B.N.

**The importance and relevance
of the scientific heritage of
Professor S.Amanzholov**

Бураханова Қ.С.,
Канленова Б.Н.

**Значимость и актуальность
научного наследия профессора
С. Аманжолова**

Мақалада профессор С. Аманжолов мұрасының қазақ тіл біліміндегі маңызы мен өзектілігі туралы айтылады. Ғалымның ғылыми көзқарасы мен пікірлері бүгінгі таңда да өзектілігін жойған жоқ және қазақ тіл білімінің дамуына болашақта да ықпалын тигізе береді. Ғалымның әдеби тіл, терминология және аударма мәселелеріне арналған ғылыми мақалары да көп. Оның тіл тазалығы мәселесі бүгінгі күннің де аса маңызды, көкейтесті мәселесі болып отыр.

Түйін сөздер: Тіл білімі, тілдік бірліктер, қазақ әдеби тілі, ғылыми көзқарастар.

The article devoted to the importance and relevance of the scientific heritage of the outstanding scientist, one of the founders of Kazakh linguistics professor S. Amanzholov. The valuable scientific judgments of outstanding scientists S. Amanzholov beneficial effect on the further development of Kazakh linguistics and until today has not lost its relevance.

Key words: Linguistics, linguistic units, Kazakh literary language, scientific views.

Статья посвящена значимости и актуальности научного наследия видного ученого, одного из основоположников казахского языкознания профессора С. Аманжолова. Ценные научные суждения выдающего ученого С. Аманжолова благотворно влияют на дальнейшее развитие казахского языкознания и до сегодняшнего дня не утратили свою актуальность.

Ключевые слова: Языкознание, языковые единицы, казахский литературный язык, научные взгляды.

**ПРОФЕССОР
С. АМАНЖОЛОВ
МҰРАСЫНЫҢ
МАҢЫЗЫ МЕН
ӨЗЕКТІЛІГІ**

Өткен ғасырдың басынан бастап қазақ тілі білімінің ғылыми теориялық негізін салушылардың алдыңғы легінде серпінді еңбек еткен, қазақ тілін көп салалы ғылыми пән етуге, оны халық ағарту игілігі үшін кәдеге жаратуда өлшеусіз үлес қосқан ғылыми-қайраткер, маман-лингвист, үлкен ағартушы педагог, туған халқының адал да төл перзенті ретінде ғылым мен өнердің бар саласында өшпес іс қалдырған зор тұлға – профессор Сәрсен Аманжолов.

Қазақ тіл білімінің қалыптасуына атсалысып, оның іргетасын қаласып, ғылыми-теориялық негізін салып, іргелі ғылым деңгейіне көтерілуіне үлкен үлес қосқан ғалымдардың бірі С.Аманжоловтың ғылыми көзқарасы мен пікірлері бүгінгі таңда да өзектілігін жойған жоқ. Ғалымның еңбектерін зерделей келе, қазіргі қазақ тіл білімінде енді-енді қолға алына бастаған этнолингвистика, лингвомәдениеттаным, этнолингвopsихология, когнитивтік лингвистика сияқты жаңа бағыттардың қалыптасуына, дербес пән деңгейіне көтерілуіне қажет құнды ғылыми тұжырымдарды ғалымның сол кезеңде-ақ айтып кеткеніне куә боласың. Мәселен «Тіл ғылымы және оның мақсаты» деп аталатын мақаласында ғалым тілдің қарым-қатынас құралы ғана емес, дүние танудың да құралы бола алатындығына айрықша мән береді. Ол «әуелде тіл ғылымы хат тану, оқу жаза білудің басқышы; хат тани білу арқылы адамның басқа білімдерге қолы жетеді, білімдердің тарихын білу арқасында адамның ой-өрісі кеңейді, тіл ғылымы арқылы бір халық екінші халықпен дұрыс қатынас жасайды, бірінің тілін бірі тез үйренуге де тіл ғылымы себепкер» дей келе, «тіл мен тіл ғылымсыз еш мәдениет болған емес» [1,86] деп, тіл мен мәдениет арасындағы сабақтастықты түйіндейді. Адамның дүниетанымы тілдік бірліктерде көрініс тауып, тіл әлемінде өз бедерін қалдыратыны да ғалым назарынан тыс қалмаған. «Қай ұлттың болса да тіл байлығы – сол ұлттың тарихи айнасы. Өйткені сөздің бәрі – сананың көрінісі. Сондықтан әрбір сөз тарихтың дерегі» [2,115] деген ғалым пікірі этностың болмыс-бітімін оның тілі арқылы танып білу мақсатынан туындаған лингвистиканың жаңа да дербес саласы этнолингвистикадағы ғылыми ой-тұжырымдармен сабақтастық тауып жатады. Бұлар ғалым пікірлерінен қазіргі қазақ тіл білімінде өріс алып келе жатқан этнолингвистика, когнитивтік

лингвистика, лингвомәдениеттаным нышандары байқалады.

1952 жылы жазылған «Жаңа дәуірге көшкен Советтік тіл ғылымы және қазақ тілінің кейбір мәселелері» деген мақаласында С. Аманжолов бұған дейін қолдап келген Н.Я. Маррдың тіл жайындағы «жаңа ілім» дегенінен бас тартып, тілдердің туыстығын, бір-бірімен генетикалық жақындығын, туыс тілдердің бұрыннан айқындалған топтарын дұрыс деп табады, туыс тілдерді салыстыра зерттеудің орынды екендігіне ден қояды.

С.Аманжолов «орыс тілінен енген сөздердің қай уақытта қалай пайда болғандығын анықтауда қазақ халқы мен орыс халқының» XVII ғ. дейінгі мәдени-тарихи қарым-қатынастарын тереңдеп зерттеу қажет», сондай-ақ «қазақ пен монғол халқының сөз ауысуы туралы зерттеулерде түркі мен монғол тілдерінің X-XII ғасырлардағы, яғни монғол шабуылы басталмастан бұрынғы жағдайлары, сөз байлықтары тексерілуі керек» деп тарихи лексикологияның алдағы міндеттерін айқындайды.

С. Аманжолов «кісі аттарының жасалуында белгілі бір заңдылық бары байқалады, кісі атының өзі тоғыз жол яки тоғыз мақсатқа тірелетін көрінеді» дей келе, осы тоғыз жолды ашып көрсетеді. Сондай-ақ қазақ тілінде ерікті атаулар деуге болатын әуелгі түрі өзгертіліп қолданылатын кісі аттары, монғол тілінен ертеде ауысқан адам аттары бар екендігін, олардың көбінің мағынасы түсініксізденіп кеткендігін айтады. [3,76] Қазіргі кездегі қазақ тілінің қолданыс шеңберінің кеңеюіне байланысты қазақ тілін кең мағынадағы ғылым тіліне айналдыру ісінде ғалымның қазақ терминологиясы мен аударма саласындағы зерттеулері маңызды орын алады. С. Аманжолов «Қазақ тіліндегі ғылыми терминология мен аударма мәселесі туралы» деген мақаласында «термин деп танылған, қабылданған сөздің» бір-ақ мағынасы болуы керек, екі ұшты мағына беретін сөз термин болып жарытпайды» деп [4,45] терминнің қандай болуы керектігін анық, айқын айтады. Терминдердің қабылдануы, бекітілуі, жиналып ретке келтірілуі, зерттелуі, қолданылуы мәселелері де ғалым назарынан тыс қалмайды. Термин жасау және орыс тіліндегі терминдерді аударып беру мәселесінде қазақ тілінің өз мүмкіндігін сарқа пайдалану принципін қолдану қажеттілігін айтып кеткен.

Ғалым С.Аманжоловтың арнайы зерттеген салаларының бірі – қазақтың әдеби тілі. «Қазақтың әдеби тілі» деген ғылыми мақаласында ғалым қазақ тілінің даму тарихына шолу жасайды.

Тілші қазақ халқын құраған тайпалардың кейбіреулері (қаңлы, үйсін, керей, найман, дулат, арғын, алшын) жайлы деректерді келтіреді, қазақ тілінің қалыптасуы жайлы өз тұжырымын ұсынады. Ол «қазақ халқының тілін бір атаның, бір ғана елдің тілінен құралған тіл дей алмаймыз, қазақ тілі, басқа тілдер сияқты толып жатқан ру-тайпа тілдерінің қосындысынан. Қазірдің өзінде қазақ тілін ішінде қайшылығы ия қабаты жоқ тұтас бір тіл, монолит деп қарау дұрыс болмайды. Қазіргі қазақ тілінің өзінің ішінде бұрынғы ескі рулардың да тілдерінің сарқыншақтары бар» деген қортынды пікір айтады. Ғалымның қазақ тілінің қалыптасу тарихына байланысты бұл пікір-тұжырымдары кезінде ғылыми аренада дау туғызғаны, бұл пікірге қарама-қайшы «қазақ тілінде диалект жоқ, қазақ тілі монолит тіл» [5,55] деген пікірлер кейбір тілші ғалымдардың зерттеулерінде орын алғаны белгілі.

С.Аманжолов «әдеби тіл деген нәрсе – сапасы жағынан да, өзінің ерекше қасиеттері жағынан да ру тілінен де, ру-тайпа тілінен де, ру-тайпа одақтарының тілінен де, халық тілінен де жоғары тұратын нәрсе» дей келе, ғалым әдеби тілмен халық тілінің арасындағы айырмашылықты атап көрсетеді. «Қазақтың әдеби тілінің бастама үлгісі жазба түрінде XIX ғасырдың екінші жартысынан ғана басталады» деп санаған ғалым қазақ халқына ортақ әдеби тілдің негізін салушылар ретінде Абай Құнанбаев пен Ыбырай Алтынсаринді атайды, «қазақтың әдеби тілінің толық мағынасында қалыптасуы тек Совет тұсында ғана болғанын айтпасқа болмайды» деп қазақтың әдеби тілінің қалыптасуына байланысты ойын түйіндейді. [6,55]

«Қазақ әдеби тілі синтаксисінің қысқаша курсы» (1950, 1994) деп аталатын тиянақты еңбегі арқылы қазақ ғылыми синтаксисінің негізін қалаған С.Аманжоловтың «Синтаксис және ой ойлау мәселелері» (1949), «Отыр мен тұр етістіктерінің тарихи туралы этюд» (1958), «Сөз тұлғалары» (1936), «Септік жалғауларының қызметі» (1936) т.б. мақалаларында көрініс тапқан тіл білімінің морфология мен синтаксис саласындағы тың пікірлері, ғылыми тұрғыдан терең талданған және шешімін тапқан мәселелер – қазіргі қазақ тіл білімі үшін мәні ерекше дүниелер.

Қорыта айтқанда қазақ тіл білімінің теориялық негізін қалаушылардың бірі, көрнекті ғалым С. Аманжоловтың зерттеулерінде көрініс тапқан ғылыми ой-тұжырымдары қазақ тіл білімінің дамуына, жаңа ғылыми-зерттеулердің пайда болуына игі ықпалын тигізеді. Қазақ тіл білімінің іргетасын қаласып, ғылыми-теориялық негізін

салып, жоғары деңгейіне көтерілуіне үлкен үлес қосқан ғалымдардың бірі – С.Аманжоловтың ғылыми көзқарасы мен пікірлері бүгінгі таңда да өзектілігін жойған жоқ.

Әдебиеттер:

- 1 С.Аманжолов. Қазақ әдеби тілі синтаксисінің қысқаша курсы. – Алматы: Санат, 1994ж.
- 2 С.Аманжолов Қазақ тілінің грамматикасы. II-бөлім. – Алматы, 1957ж.
- 3 Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы, 1997
- 4 С.Аманжолов Қазақ тілінің грамматикасы. – Алматы, 1951ж.
- 5 Жаналина Л.Қ. Номинация как форма речевой деятельности. – Алматы, 1994ж.
- 6 Аханов К. Тіл білімдерінің негіздері. – Алматы, 1993ж.

References

- 1 S.Amanzholov. Kazakh adebi tili sintaksisinin kyskasha kursy- Almaty: Sanat, 1994.
- 2 S.Amanzholov. Kazakh tilinin grammatikasy. II-bolym. Almaty, 1957.
- 3 Bolganbaiuly A., Kaliuly G. Kazyrgi Kazakh tilinin leksikologiyasy men frazeologiyasy, Almaty, 1997
- 4 S.Amanzholov. Kazakh tilinin grammatikasy. II-bolym. Almaty, 1951
- 5 Zhanalina L.K. Nominazhuya kak forma reshevoi deiatelnosti. Almaty, 1994.
- 6 Akhanov K. Til bilimderininin negyzderi. Almaty, 1993.